

KATOLIKUS NEVELÉS A POLITIKAI DIKTATÚRA OKTATÁSI RENDSZERÉBEN – A PANNONHALMI BENCÉS GIMNÁZIUM OKTATÁSSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA (1950–1990)

Csejoszki Mihály

Pannonhalmi Bencés Gimnázium

A magyar társadalom és oktatástörténet-írás az utóbbi időben több olyan jelentős tanulmánnyal bővült, amely elsősorban – különféle iskolai anyakönyveket elemezve és makroszintű társadalomtörténeti megállapításokat leszűrve – az iskolafelhasználók társadalmi háttérét, iskoláztatási stratégiákat vagy az iskolai teljesítményt és az ebből eredő pályafutást vizsgálta (pl. *Karády*, 1997; *Lengvári*, 2001; *Ugrai*, 2011). A politikai diktatúra évtizedei alatt a magyar társadalom szerkezetében jelentős változások történtek, melynek hatásai az oktatás történetében is tetten érhetők, ahogyan ezt *Drahos Péter* (1992), *Nagy Péter Tibor* (2000), valamint *Pusztai Gabriella* (1996) tanulmányai is bizonyítják.

A 20. század második felében a kommunista párt – saját céljainak és érdekeinek megfelelően – tett kísérletet a társadalom mind teljesebb átalakítására és kontrollálására. Ennek részeként kezdetét vette a vallásüldözés is, melynek segítségével az egyházakat is megpróbálták „kikapcsolni” a társadalomból (*Tomka*, 2005a), és az iskolai oktatást a „tudományos materializmus” terjesztésének rendelték alá (*Mészáros*, 1994). A szocialista oktatási rendszer csak a legcsekélyebb mértékben biztosította a vallásos nevelést, s a kevés felekezeti intézmény jelentős hátránnyal indult az iskolák versenyében.

A tanulmány alapját képező kutatás célja az volt, hogy a Pannonhalmi Bencés Gimnázium¹ iskolai anyakönyveinek segítségével feltárja az egyházi iskola a szocialista oktatási és társadalmi rendszerében betöltött szerepét. Olyan kérdésekre keresve válaszokat, mint a különféle társadalmi rétegek milyen arányban és az ország mely részéről iskolázatták be gyermekeiket a bencés gimnáziumba. Milyen motivációk és iskoláztatási stratégiák fedezhetőek fel egy, a diktatúra által üldözött egyház iskolájában a szocializmus időszakában? Tetten érhetőek-e – és ha igen, milyen formában – a Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására, illetve a „két osztály egy réteg” szocialista társadalomkép létrehozására irányuló törekvések? Az adatokra támaszkodva cáfolni kívánom azt a megállapítást, mely szerint még a pártvezetők gyermekei is Pannonhalmára jártak.

¹ Az intézmény neve többször változott, ezért dolgozatomban az iskola legközismertebb nevét használom.

Mementó – a politikai diktatúra katolikus oktatási rendszerének vázlata

A témát érintő közismert kultúr- és politikatörténeti események felvázolása elkerülhetetlen a megválaszolásra váró kérdések értékeléséhez, ezért szükséges az egyház- és oktatáspolitikai, valamint a bencés rend és a pannonhalmi iskola történeti háttérének rövid bemutatása. Így ki kell térnünk arra, hogy a Horthy-korszakbeli oktatási rendszerben a felekezeti iskolák az oktatási struktúra minden szintjén jelentős mértékben képviseltették magukat (Nagy, 1999; Mészáros, 1994), és az „oktatási-nevelési gyakorlatát erőteljes vallás-erkölcsi célkitűzések jellemezték” (Balogh, 2008a. 56. o.), ami összeegyeztethetetlennek bizonyult a kommunista ideológiával. Az 1945. évi földreformmal – mely a felekezetek közül a katolikus egyházat érintette a legsúlyosabban – az egyházi iskolák fenntartásához szükséges háttérrel is megszüntették. 1949-ben vezették be a fakultatív iskolai hitoktatást, majd a későbbiekben ellehetetlenítették az abban való részvételt is.

1948-ban államosították az egyházi iskolákat, amit semmilyen pedagógiai-tanügyi cél nem indokolt, annak szükségességét elsősorban – a diktatúra céljainak alárendelt központosító és uniformizáló törekvéseknek megfelelően – az egységes iskolarendszer kiépítésével, valamint a felekezeti iskolák korszerűtlenségével indokolták (Mészáros, 1994). Ennek eredményeként összesen 6505 felekezeti iskolát államosítottak mindenmű kárpótlás nélkül, aminek több mint a fele katolikus iskola volt, ezen túl 4500 szerzetes tanár vált állás nélkülivé (Balogh, 2008a; Balogh és Knausz, 1988; Mészáros, 1994). A gimnáziumok aránya jól érzékelteti az egyházi oktatási hálózat méretét. Az államosítás évében összesen 173 gimnázium működött, amiből 87, vagyis a fele felekezeti fenntartású intézmény volt. Ezen belül a katolikus gimnáziumok száma 48 volt, ami az összes hazai gimnázium 27%-a. A többi iskolatípusban sem elhanyagolható a katolikus iskolák száma. Az óvodák 15, az általános és népiskolák 41, a polgári iskolák 24, az ipari és kereskedelmi középiskolák 17, a tanító és óvónőképző intézetek 56%-a volt katolikus fenntartású (Mészáros, 1994. 72. o.).

Az iskolák államosítása a politikai diktatúra újabb győzelmeként értékelhető, mely egyszerre eredményezte – paternalista céljainak megfelelően – a társadalom felett gyakorolt kontroll növekedését, valamint az egyházak mind eredményesebb térdre kényszerítését. Másrészt azonban – csak néhány és a felekezeti oktatást érintő szempontot említve – a vallásos iskolafelhasználó szülők felekezeti iskolába történő beiskoláztatási lehetőségét szüntette meg, sértve a vallásszabadsághoz és az oktatáshoz való jogait, ezzel is jelentősen gyengítve az egyházi oktatás korábban kitüntetett és a nemzettudat megőrzésében játszott szerepét. Ezen túlmenően a katolikus oktatás műhelyeinek megszüntetésével jelentős szellemi-erkölcsi érték ment veszendőbe (Gárdonyi, 2008; Mészáros, 1994), ami nagymértékben befolyásolta a kulturális tőke áthagyományozásának lehetőségeit.

A politikai játszmák eredményeként, a szerzetesrendek feloszlását követően 1950-ben született „megállapodás” a katolikus egyház és a magyar állam között, mely – egyebek mellett – négy szerzetesrendnek összesen nyolc, négyosztályos katolikus gimnázium

újbolí működését engedélyezte² annak ellenére, hogy azt az egyház nem kérte. A tárgyalásokon végül a bencés, a piarista és a ferences férfi, valamint a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendjét fogadta el az állam mint a katolikus oktatás megtestesítőit. A gimnáziumok az állam által megszabott „működési elvek” szerint folytathattak oktató-nevelő munkát, és tanáraik azt követően taníthattak – állami tantervet követve és állami tankönyvet használva –, hogy letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az alkotmányára. Az egyezmény alapján a katolikus iskolák azoknak a szülőknek a gyermekeit vehették fel, akik nem nyertek felvételt állami iskolába, vagy akik onnan szabadon léptek át egyházi gimnáziumba. Ez tulajdonképpen a diktatúra által kiépített „második oktatási rendszernek” tekinthető – a 19. század egyházi népoktatásához hasonlóan, ami kiegészítette vagy helyzetesítette az állami népoktatást (Kozma, 2005) –, de már csak a gimnáziumi oktatás szintjén.

Mindegyik iskola két-két párhuzamos 40-40 fős osztályt indíthatott. A kollégiumban lakó diákok száma az összlétszám fele lehetett, kivételt ez alól az esztergomi és a pannonhalmi gimnáziumok képeztek. Osztályonként két tanár taníthatott, és a kollégiumban a diákok létszáma alapján megállapított számú nevelő dolgozhatott. A tanárok a katolikus álláspontot kifejezheték és ugyan használhattak saját jegyzeteket is, de a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak joga volt azokat felülvizsgálnia. A katolikus iskolák osztályonként két tanár után csekély mértékű államsegélyben részesültek (Mészáros, 1994).

Az 1950-es „megállapodás” mérlegeként egyrésztől megállapítható, hogy a „meghagyott” iskolák mindvégig szigorú állami felügyelet mellett működtek, és a felekezeti oktatás létező igényét (Tomka, 2005b) csupán a legcsekélyebb – és a saját szempontjából legszükségesebb – mértékben elégítette ki a diktatúra oktatási rendszere. Ezt a mértéket legjobban a kiállított érettségik száma érzékelteti. A katolikus gimnáziumokban tanuló diákok maximális létszáma 2560 fő lehetett és azokban csupán 640 diák szerzett érettségit tanévenként (Drahos, 1992; Mészáros, 1994). Ez azt jelenti, hogy az 1960-ban kibocsátott 26 000 érettséginek (KSH) csupán 2,5%-át, a Ratkó-korszaknak köszönhető 1974-es demográfiai csúcs évében pedig mindössze 1,3%-át szerezhették meg a diákok katolikus iskolában. A kevés katolikus érettségi bizonyítványt a politikai diktatúra elértéktelenítette az által, hogy a felekezeti iskolákban érettségit szerző diákok számára a felsőoktatásba való bejutás, ha nem is lehetetlen, de mindenképp nehéz volt. Annak ellenére alkalmaztak diszkriminációt a felekezeti iskolák diákjaival szemben az egyetemi és a főiskolai felvételik során, hogy az egyezmény garantálta, hogy „senkit hátrány nem érhet amiatt, hogy egyházi iskolába jár, vagy gyermekét oda járattja” (Kemenes, 1988. 260. o.). Az évek során csökkent ugyan a hátrányos megkülönböztetés az egyetemi felvételik során, de az meg nem szűnt (Mészáros, 1990, 1994). A korszak felekezeti gimnáziumai „mindannak ellenére mintaiskolákká fejlődtek” (Balog, 2008a. 59. o.), hogy működésük feltételei rendkívül hátrányosak voltak az állami iskolákéhoz képest (Balogh, 2008a). Másrészt a politikai diktatúra időszakában jelentősen hozzájárultak a papi és

² A református felekezet 1948-ban négy fiú és két leány, az evangélikusok két, az izraeliták egy gimnáziumot kaptak vissza, melyből 1952 után csupán egy-egy református és izraelita gimnázium működött tovább a diktatúra időszakában.

szerezeti utánpótlás neveléséhez. 1958 és 1982 között 795 katolikus gimnáziumban érettségizett fiú jelentkezett egyházmegyei vagy szerzetesi szemináriumba, valamint 33 lány az iskolanővérek rendjébe (*Kemenes*, 1988). A szemináriumok hallgatóinak száma 1955 és 1985 között 2296 fő volt (*Szalai*, 1988), vagyis a katolikus iskolákból érkező és teológiai képzésben részt vevő hallgatók a diákság körülbelül 35%-át jelentették, azaz valamivel több mint egyharmadát.

1964 szeptemberében részleges „megállapodás” született a Vatikán és a Magyar Állam között, ami azonban a katolikus iskolák helyzetén nem változtatott, mivel az csak a status quot betonozta be, és a diktatúra puhulása ellenére egészen 1990-ig folytatódott a vallásüldözés (*Tomka*, 2005a). Ezért a felekezeti iskolák helyzetében és működésében sem történetelt változás, és továbbra is a „tudományos világnézet” alapján történő oktató-nevelő munka állt a szocialista-kommunista nevelési rendszer középpontjában (*Mészáros*, 1994). Az egyházi iskolák helyzetét az 1950-es években a fenyegetettség, az 1960-as és az 1970-es években a megtűrttség, az 1980-as években a rehabilitáció hangulata jellemezte. (A diktatúra időszakának belső politika- és társadalomtörténeti korszakhatárait részletesen lásd *Romsics* (2005), *Valuch* (2005) és *Tomka* (2005a, 2005b) írásai-ban.) A diktatúra lassú puhulása, a fokozatos társadalmi és a politikai erjedés ellenére sem nyílt mód 1990-ig további felekezeti iskolák indítására (*Mészáros*, 1990), miközben az ország iskoláinak száma jelentősen gyarapodott, és a kiállított érettségik száma is növekedett (*Veres*, 1970; *Nagy*, 2007).

A politikai diktatúra évtizedeinek katolikus oktatási rendszerét tanulmányozva megállapítható, hogy a visszaadott nyolc gimnáziumra a felekezeti oktatás „hírmondóiként” (*Mészáros*, 1994) tekinthetünk, melyek azon túl, hogy a közoktatásnak csak nagyon kis szeletét képezték, a nehéz történelmi körülmények ellenére is helyálltak.

A Pannonhalmi Bencés Gimnázium helyzete a szocializmus oktatási rendszerében

Pannonhalma történelmétől a nevelés elválaszthatatlan, mivel a Szent Márton-hegyén 996-ban alapított bencés apátságban vette kezdetét – a rend hagyományainak megfelelően – a hazai kolostori oktatás, mely a török hódoltságot és a jozefinizmus időszakát nem számítva, folyamatos volt. Azonban klasszikusan értelmezett közoktatásról csak 1921-től beszélhetünk, amikor világi diákok számára is elérhetővé vált a nyilvános főgimnázium (*Mészáros*, 1994). Ezt követően a magyar politika olasz orientációjának következményeként 1939-ben nyílt meg a magyar-olasz két tanítási nyelvű gimnázium, és működött egészen 1948-ig, az egyházi iskolák államosításáig (*Pelles*, 2000).

A pártállam egyházüldöző tevékenysége, valamint az iskolák államosítása is érzékenyen érintette a bencés rendet és oktatási rendszerét, így a pannonhalmi iskolát is. A földreform következtében 30 000 hektár földet vettek el a rendtől, melynek jövedelme korábban fedezte a rend és iskolái személyi és dologi ellátását. 1948-ban a bencés rend nyolc gimnáziumát államosították (*Somorjai*, 1996). A kollektivizálást követően is to-

vább folytatódott az oktatás a gimnáziumban, immár világi tanárokkal és koedukált oktatási formában, az apátság épületétől elfalazva.

A politikai játszmák melléktermékeként indulhatott újra 1950. szeptember 17-én a szerzetesi iskola. Az ezt követő tanévekben a gimnázium diákjainak száma 300 fő körüli volt (*Mészáros, 1990*). Az államosítást követően bevezetett koedukált iskolaszervezési formát azonban az iskola vezetésének a későbbiekben meg kellett szüntetnie³. Az államsegély minimális összege miatt az itt tanuló diákok szüleinek kollégiumi térítési díjat kellett fizetni (*Szalai, 2009*), de a hátrányos helyzetű gyermekek tanulmányainak elvégzését a Magyar Katolikus Püspöki Kar segéllyel támogatta⁴ (*Balogh, 2008b*). Az 1956-os forradalom idején is folyamatos volt az oktatás a gimnáziumban (*Szalai, 2009*). Az 1956-os eseményeket követő megtorlások részeként 1957-ben az iskolában házkutatást tartottak, majd az intézmény igazgatóját koncepciós perben börtönbüntetésre ítélték. 1962-ben az iskolában a rendőrség politikai szervezkedést vélt felfedezni, aminek következményei: az igazgató lemondása, két szerzetestanár Pannonhalmáról való eltávolítása és több diák ellen lefolytatott fegyelmi eljárás volt. Ezen intézkedéseknek köszönhetően a megfélemlítés hatása sokáig érezhető maradt.

Az iskolába jelentős volt a túljelentkezés annak ellenére, hogy a pannonhalmi gimnáziumból 1951 és 1955 között mindössze hét diáknak sikerült első körben egyetemi felvételt nyernie. Ezt követően kismértékben növekedett a sikeres felvételik szám, azonban még a rendszerváltást megelőző években is, 1978 és 1988 között egyetemre és főiskolára jelentkező 749 diákból mindössze 326 nyert felvételt (*Mészáros, 1990. 128. o.*), vagyis a jelentkezők 44%-a. A nagyarányú túljelentkezés 1955-ben – a gimnáziumban bevezetett felvételi elbeszélgetés évében – ötszörös volt (*Mészáros, 1990. 94. o.*), aminek egyik magyarázata lehet, hogy az X-es kategóriába sorolt, B-listás katonatisztek és osztályidegenek gyermekei számára csak így vált elérhetővé a középszintű oktatás az 1950-es években (*Pusztai, 1996*). További magyarázatokat a szülők „erőszakos kommunista átneveléstől való félelme” (*Szalai, 2009. 32. o.*), valamint a felekezeti oktatást igénylő szülők beiskoláztatási stratégiája jelenthetett (*Gereben, é. n.*). Az iskola Szent Márton-hegyi elhelyezkedése és bentlakásos jellege is befolyásolta az intézmény nevelési ars poeticáját, ami zártságot eredményezett, mely a foszladozó diktatúrában is az iskola sajátossága maradt (*Mészáros, 1995*).

A politikai diktatúra iskolafelhasználóinak társadalmi háttere

A kutatás során vizsgált kérdések megválaszolása érdekében szükséges kitérni a szocialista iskolát igénybe vevő szülők társadalmi hátterének feltérképezésére is. A II. világháború előtt a négy elemi osztály elvégzését követően a parasztok és a munkások gyermekei az elemi iskola ötödik és hatodik osztályában folytathatták tanulmányaikat, de a kispolgárok és a segédmunkások gyermekeinek is csak kis része tanult négyosztályos pol-

³ Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, Főapáti Hivatal Iktatott Iratai (PBFL) 946/50

⁴ PBFL 246/1951-52; PBFL 268-2/52

gári iskolában. A gimnáziumok a társadalmi elit képzését biztosították, alapot teremtve az egyetemekre vagy főiskolákra való bejutáshoz, de már maga az érettségi is belépést biztosított privilegizált társadalmi rétegek körébe. Ebből fakadóan a gimnáziumokban a munkás és a paraszt származású diákok száma alacsony volt, s ugyancsak lényeges eltérések voltak a fővárosi és a vidéki, valamint a városi és a falusi tanulási lehetőségek között is.

A diktatúra oktatáspolitikájának egyik meghatározó eleme volt az ezen rendszer felszámolására tett kísérlet, melynek részeként a nyolcosztályos általános iskola bevezetésével próbálták megszüntetni az oktatási utak osztályhelyzetből fakadó szétválását. [Alaptalan az a vád, miszerint az egyházi vezetők ellenezték a nyolcosztályos általános iskola szervezését, mivel a katolikus iskolafenntartók 1945 és 1948 között a nagyobb településeken már ki is alakították általános iskoláikat (*Mészáros, 1994*)]. A szétválás nem szűnt meg, csupán a nyolcadik osztály elvégzését követően következett be. Az esélyegyenlőtlenségek mégis csökkentek, mivel a munkás- és parasztyerekek is megszerezték a nyolcosztályos végzettséget, ami korábban általában csak a szellemi foglalkozású rétegek gyermekeire volt jellemző. Ezáltal megnövekedtek a munkás- és parasztszármazású diákok esélyei a magasabb iskolai végzettség megszerzésére, valamint létezett a pozitív diszkrimináció elve, ami azt célozta, hogy minél több munkás- és parasztszármazású diák tanuljon tovább középszinten, szerezzen érettségit, majd diplomát. Adminisztratív úton próbálták megakadályozni, hogy a világháború előtti elit, a nagy- és kistökések és a gazdag parasztek gyermekei bejussanak az egyetemekre. Ezek eredményeként a középfokon továbbtanuló diákok számában növekedés figyelhető meg (*Andorka és Simkus, 1983*). Mindezek ellenére a szellemi, azon belül a vezető és értelmiségi származású szülők gyermekei továbbra is nagyobb számban szereztek felsőfokú végzettséget, mint a munkás- és parasztszármazású diákok. Az 1950-es években 49 és 57% körül mozgott a felsőoktatásban tanuló munkás- és parasztszármazású diákok aránya, ami az 1970-es években mindössze 38 és 42% volt (*Andorka, 1982; Andorka és Simkus, 1983*).

Az iskolai pályafutást leginkább az apa társadalmi helyzete befolyásolta. A magasabb iskolai végzettség megszerzésére nagyobb hatással volt, mint a lakóhely vagy a nem. Egyetemi vagy főiskolai tanulmányok folytatására a betanított és a segédmunkás szülők gyermekeinek voltak legcsekélyebbek az esélyei. A mezőgazdasági fizikai státusú diákok lehetőségei már jobbnak tekinthetők, de a legelőnyösebb helyzetben az iskoláztatás minden szintjén a kedvezőbb társadalmi helyzetű apák – vezetők, felső- és középszintű szellemiek – gyermekei voltak, vagyis az alsóbb fokú képzés kiterjesztése nem eredményezte a felsőbb szintű oktatás társadalmi egyenlőtlenségének megszűnését (*Andorka és Simkus, 1983*).

A különböző társadalmi rétegek gyermekeinek eltérő továbbtanulási aránya érzékelteti, hogy a szocialista oktatás- és társadalompolitika célkitűzései nem eredményezték az alacsonyabb státusú családok intergenerációs mobilitását. A társadalmi csoportok közötti különbségeket az iskola – mint az egyik legfontosabb kultúráközvetítő tényező és a kulturális nivellálás lehetséges gyarapítója – újratermelte (*Ferge, 1969*). Azonban a magas fokú társadalmi mobilitás a társadalom szerkezetének átalakulását eredményezte, ugyanakkor ezek a változások nem tükröződnek az iskolák diákságának összetételében, és a magyar társadalmi szerkezet átalakulása nem mutat jelentős eltérést a fejlett országok

társadalmi hierarchiájának változásától (Andorka, 1992). A „társadalmi igazságot és egyenlőséget ígérő szocializmus rejtett módon újratermelte az igazságtalanságot és az egyenlőtlenséget” (Andor, 2001. 17. o.). Az állampártot vezető réteg az iskolai felvételik során alkalmazott származás szerinti szelektálás segítségével közvetett módon iktatta ki saját gyermekei legesélyesebb versenytársait a közép- és felsőoktatásba való bejutás alkalmával (Andor, 2001).

Az egyén származásának körülményeitől nem független iskolázottságának foka. A magasabb státusú és iskolázottabb szülők gyermekei maguk is nagyobb eséllyel szereznek magasabb képzettséget, ami által a társadalom magasabb szintjeire juthatnak (Blaskó, 2002; Pusztai, 2008). Az iskola a társadalmi tőke áthagyományozásának kiemelten fontos terepe (Coleman, 1988/1998; Orbán és Szántó, 2005). A társadalmi tőke-elméletek nagy jelentőséget tulajdonítanak a vallásosságnak (Pusztai, 2008) és arra a társadalmi tőke növelésének egyik eszközeként tekintenek (Orbán és Szántó, 2005). A diktatúra nagymértékű hatalomkoncentrációja – a társadalom szerkezetváltozásán túl (Valuch, 2005; Andorka, 1992) – a lakosság bizalomsugarát is rendkívüli módon zsugorította, ezáltal a társadalmi hagyományok és tapasztalatok továbbörökítésének lehetőségét csökkentette – vagyis látens módon –, a társadalmi- és kulturális tőke szerkezetének változására is hatást gyakorolt.

A vázolt történelmi háttér alapján látható, hogyan változott a közoktatás rendszere, a diákság összetétele és a katolikus oktatás helyzete a Horthy-korszakbelihez képest a diktatúra időszakában.

A kutatás módszerei, céljai

Annak vizsgálatához, hogy ezen változások milyen képet mutatnak a Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákságának összetételében, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában (PBFL), valamint a Pannonhalmi Bencés Gimnázium, Egyházzenei Szakközépiskola és Kollégium irattárában fellelhető anyakönyvekben kerestem válaszokat. A levéltárban található, nehezen olvasható *felvételi naplók* korlátozták az adatgyűjtést, ezért a szükséges információkat a gimnáziumi összesített *törzslapokból* (a továbbiakban *anyakönyvek*) nyertem. A kutatás során a politikai diktatúra teljes időszakát vizsgáltam. A hosszú időszaknak tekinthető periódus ellenére is elkerülhetetlennek tartottam a korszak egészét vizsgálni a feltett kérdések mind teljesebb megválaszolása érdekében. A kutatás során készített adatbázisba a tanulmányaikat a gimnáziumban első éven megkezdő diákok szüleinek foglalkozását, lakhelyét és – amennyiben feltüntették – a nemesi címet vagy a tudományos fokozatot rögzítettem.

A matrikulák segítségével az elsőéves diákok szüleinek foglalkozását *Ferge* (1969) rétegződésmodelljének munkajelleg-csoportjait alapul véve az alábbi kategóriákba soroltam: vezetők, felső és középszintű szellemiek, irodai, szak-, betanított és segédmunkások, továbbá mezőgazdasági fizikai dolgozók, inaktívak és önállóak. *Ferge* modellje – hiányosságai ellenére is (*Kabai*, 2006) – jól alkalmazható az iskolát igénybe vevő szülők kategorizálásához, és annak segítségével a diákok társadalmi háttérének feltérképezésé-

hez. Az anyakönyvekben a szülők foglalkozását viszonylag pontosan jegyezték fel, azokat nem sorolták determinisztikus kategóriákba. A szülők 1945 előtti foglalkozását csak az 1952/53-as és 1956/57-es tanévek közötti időszakban tüntették fel. Ennek magyarázata lehet, hogy az „1956-ot követő konszolidáció után már nem lehetett ugyanolyan durva eszközökkel belenyúlni a szelekcióba, mint korábban” (Andor, 2001. 18. o.). Abba a szelekcióba, amely a különböző társadalmi rétegek beiskoláztatását központilag szabályozta (Andor, 2001; Mészáros, 1994), vagyis ami a megváltozott politikai légkör eredményeként értékelhető. Ezért az iskola anyakönyvei alapján a társadalom mobilitásáról csak ebből az öt évből vonhatunk le következtetéseket. Az adatbázis felvétele során – a vizsgált időszak hosszára való tekintettel – öt évenként rögzítettem az adatokat, tehát az 1950/51-es, 1954/55-ös, 1960/61-es, 1964/65-ös, 1970/71-es, 1974/75-ös, 1980/81-es, 1984/85-ös és az 1989/90-es évfolyamokon tanulmányaikat megkezdő diákokét.

A diákok felekezeti hovatartozását csak néhány esetben jegyezték föl, akkor, ha nem katolikus vallású volt. Ebből arra következtethetünk, hogy az iskolába járó diákok csak kis százaléka nem volt katolikus, ezért a diákság felekezeti hovatartozásának megrajzolása a rendelkezésre álló adatok alapján nem volt lehetséges. Az iskola vonzáskörzetének megállapítását *Bőjtős* (2000) kutatása alapján végeztem, amelyben tízévenként, az 1950/51-es, 1959/60-as, 1969/70-es, 1979/80-as és az 1989/90-es tanévekben rögzítette az iskola elsőéves diákjainak lakhelyét.

A kutatás célja – a felekezeti iskolák szocializmus időszakában betöltött szerepének felvázolásán túl – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai hátterének vizsgálata az előzőekben vázolt politika- és társadalomtörténeti légkörben. A tanulmány során arra kerestem válaszokat, hogy:

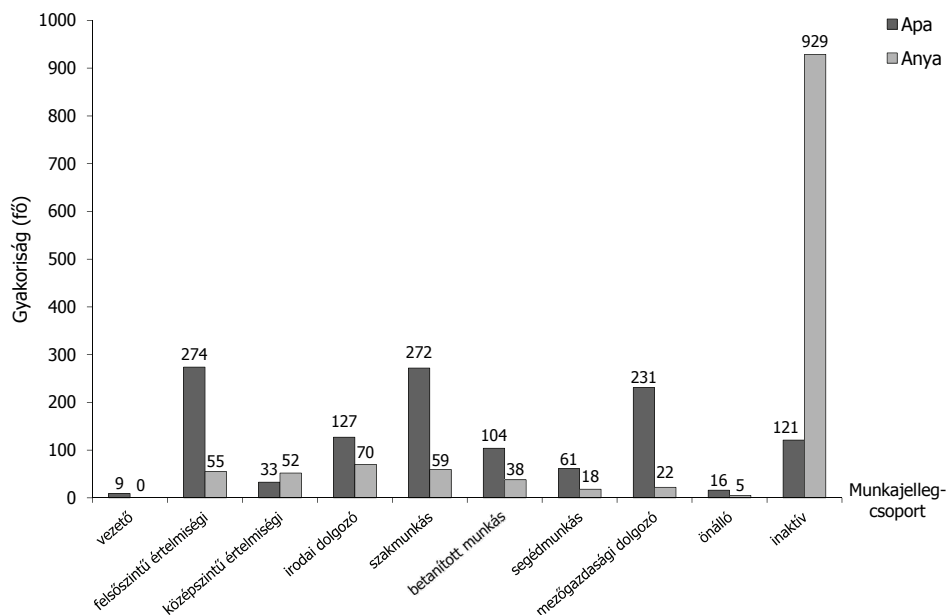
- a különféle társadalmi rétegek milyen arányban iskoláztatták be gyermekeiket a pannonhalmi gimnáziumba,
- milyen motivációk fedezhetőek fel a szülők beiskoláztatási stratégiáiban,
- a szocialista-kommunista társadalomkép megalkotását célzó intézkedések hatásai érzékelhetőek-e a diákság társadalmi összetételének változásaiban,
- milyen vonzáskörzet rajzolható az iskola köré?

Továbbá felvetésem szerint nem tanultak a pártvezetők gyermekei a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban a vizsgált időszakban.

A gimnázium diákságának vizsgálata

1950 és 1964 között az összes elsőéves diák adatait külön is elemeztem, mivel a katolikus egyház és az állam viszonyát rendező 1964-es „részleges megállapodás” korszakhatárnak is tekinthető (Tomka, 2005a). Az 1960-as évek végéig terjedő időszak a magyar társadalom államosításának korszaka, mely „a korábban létező társadalmi formák és szerkezetek felszámolási kísérleteknek az időszaka” (Valuch, 2005. 17. o.), ezért is szükséges ezeket az éveket külön is vizsgálni, és megfigyelni, hogyan változott a szülők társadalmi összetétele a társadalom államosításának legintenzívebb periódusában.

Katolikus nevelés a politikai diktatúra oktatási rendszerében – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950–1990)



1. ábra

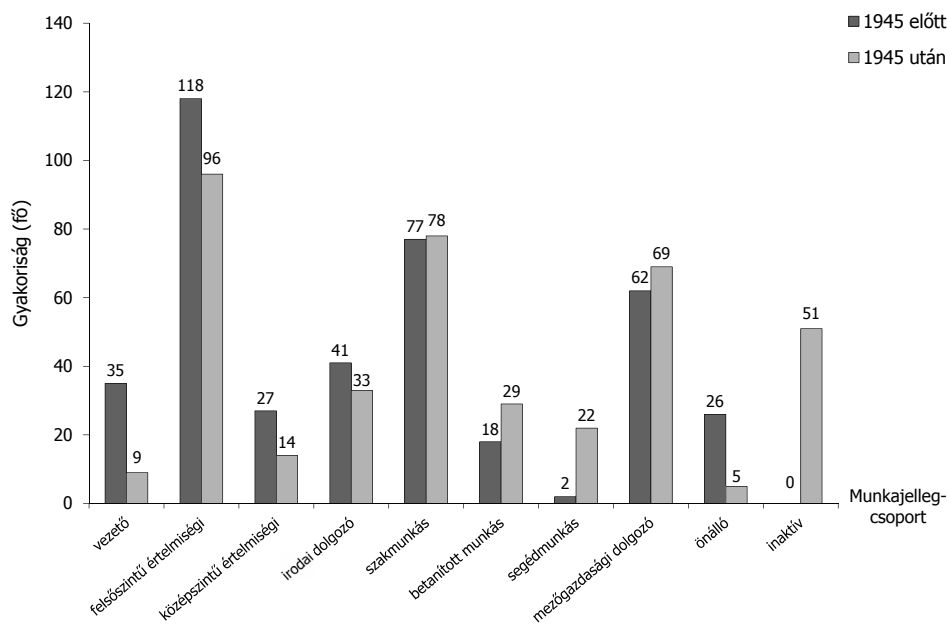
A szülők munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása 1950 és 1964 között (N=2496)

A szülők munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása alapján 1950 és 1964 között (1. ábra) az apák elsősorban a felsőszintű értelmiségiek, a szakmunkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók csoportjaiból írták be gyermekeiket az iskolába. A felsőszintű értelmiségi réteg magas aránya a Horthy-korszakbeli iskoláztatási hagyományoknak megfelelő, de a társadalomban erjedő változásokat már jelzi a szakmunkás és mezőgazdaságban dolgozó szülők – korábbiakhoz képest – magas száma. A felsőszintű értelmiségi családból származó diákok csoportját elsősorban az orvosok, ügyvédek és mérnökök gyermekei képviselték, de külön kategóriát képez a felekezeti oktatást igénylő görögkatolikus papszülők magas száma is. A többi csoport viszonylag kiegyenlítettnek tekinthető, azonban az inaktívak népes tábora egyrészt a háborús embervesztés reprezentálja, másrészt ide sorolhatók a hadifogságban és az állami börtönökben raboskodók, valamint az eltűntként nyilvántartottak is, ami a történelmi események és a társadalmpolitikai változások reflektív hatásaként értékelhető. Jelentős azon diákok száma is, akiknek egyik szülője sem élt már, amiből arra következtethetünk, hogy a nevelőszülők a kollégiumi nevelést vagy az egyházi oktatást hatékonyabbnak ítélték, mint az államit. Szintén magas a nyugalmazott, de a magasabb társadalmi rétegeket képviselő apák száma is, például az arisztokraták, a katonatisztek, a bírók és korábban az államigazgatásban dolgozó személyek.

A vezetők kis létszámú kategóriája mindössze kilenc fő, melybe az államügyész, a bírók és katonatisztek sorolhatók. *Ferge* (1969) vezető állásúak alatt az államigazgatási

és a gazdasági vezetőket – vagyis a hatalmi hierarchia csúcsát – érti, ezért szükséges az államigazgatás részét képező bíró és katonatiszt foglalkozásokat ebbe a kategóriába sorolni. E csoport a minta mindössze 0,7%-át teszi ki és kijelenthető, hogy a vizsgált időszakban nem tanultak a pártvezetők gyermekei a pannonhalmi gimnáziumban. Megállapítható, hogy a felsőszintű értelmiségiek, a szak- és mezőgazdasági munkások gyermekei biztosították az iskola diákutánpótlását 1950 és 1964 között.

Magas az inaktív anyák száma, ami a nők a vizsgált korszak társadalmában elfoglalt helyzetét tükrözi. A munkát vállaló nők száma az 1950-es évektől fokozatosan emelkedett, ami a tömeges munkába állásukkal magyarázható. Ezt bizonyítja az irodai dolgozó, az értelmiségi, a szak-, a betanított- és a segédmunkás nők száma. Az anyák vagy kényszerből kezdtek el dolgozni, például a férj halála vagy akadályoztatottsága esetén, vagy a magasabb társadalmi státusú gyógyszerész, orvos feleségek és művésznők esetében fordult elő leggyakrabban a munkavállalás. A munkába álló anyák munkajelleg-csoport szerinti eloszlása az apákéhoz képest egyenletesebb képet mutat, de felülreprezentáltak az irodai dolgozók, a felsőszintű értelmiségiek és a szakmunkások.



2. ábra

Az apák 1945 előtti és 1945 utáni munkajelleg-csoportja (1952–1957, N=406)

Mivel az iskolai pályafutást leginkább az apa társadalmi helyzete befolyásolta és a magasabb státusú és iskolázottabb apák gyermekei nagyobb eséllyel szereznek magasabb képzettséget és társadalmi státust, lényeges az apák munkajelleg-csoportjait külön

elemezni. Továbbá megvizsgálni, hogy a II. világháborút követő társadalmi változások (mobilitás, deklasszáció, elitcsere stb.) tetten érhetőek-e.

Az apák társadalmi mobilitásáról vonhatunk le következtetéseket (2. ábra), ha megvizsgáljuk a II. világháború előtti és utáni foglalkozásukat. Az 1952/53-as és az 1956/57-es tanévek közötti időszakban 406 elsőéves diák kezdte meg tanulmányait az iskolában. A szakmunkás és a mezőgazdasági fizikai dolgozó apák száma kismértékben nőtt, a felsőszintű értelmiségi szülők aránya viszont 28%-kal csökkent a világháborút megelőző szinthez képest. A foglalkozásuk jellegét tekintve a fizikai és a mezőgazdasági dolgozók esetében intragenerációs felfelé mobilitás, a szellemi foglalkozásúak esetében jelentős mértékű lefelé mobilitás figyelhető meg. A változás mértéke kategóriánként eltérő, de a legnagyobb csökkenés a vezetők, a felsőszintű értelmiségiek, az irodai dolgozók és az önállóak csoportjaiban mutatható ki. A vezetők 89, az önállóak 85%-a deklasszációra került.

Mindezek alapján a társadalom szerkezetének változásai az új politikai struktúrában már viszonylag korán érzékelhetővé váltak. A változás mértéke elsősorban a magasabb társadalmi státusú szülők esetében jelentős, ami a társadalmi presztízs csökkenését eredményezte.

A diktatúra korszakát vizsgálva (1. táblázat) látható, hogy legtöbbször a felsőszintű értelmiségi és a szakmunkás apák csoportjaiból járták gyermeküket a gimnáziumba. Magas az irodai dolgozó apák száma is, s a többi kategória eloszlása kiegyenlítettebb. A kezdeti, viszonylag alacsony értékről legdinamikusabban a felsőszintű értelmiségiek száma nőtt, a mezőgazdasági fizikai dolgozók száma ezzel fordítottan arányosan csökkent. Legkisebb mértékben a vezetők csoportjából járták gyermekeiket az iskolába, a mintába mindössze egy fő került. A középszintű szellemiek, a betanított és a segéd munkások, valamint az önállóak és az inaktív csoportjaiban viszonylag nagy ingadozás tapasztalható az egyes tanévek között.

Ezek az adatok több ponton is egyezést mutatnak *Blaskó* (2002) megállapításaival, miszerint a II. világháborút követő években Magyarországon a kulturális reprodukciós szerep hiánya volt jellemző, később pedig egyre erősödött a felsőbb osztályok azon képessége, melynek segítségével kulturális előnyeiket iskolai előnyökké konvertálhatták.

Az első években több esetben is előfordult, hogy a szülő kérésére kimaradt a diák az iskolából, leggyakrabban a fizikai dolgozó szülők gyermekei. Ebből arra lehet következtetni, hogy a politika hatásai ezeket a csoportokat gyorsabban és erőteljesebben törték meg, mint a felsőbb társadalmi rétegekhez tartozókat. Megjelent az az iskoláztatási stratégia is, amely a vallásos nevelés igényét és a hátrányok nélküli felsőoktatásba történő bejutást célozta. Ez esetben a szülők harmadik évfolyamig járták gyermekeiket katolikus gimnáziumba, biztosítva a vallásos nevelést – vagy egyáltalán a középiskolába történő bekerülést –, majd a negyedik évre állami iskolába járták gyermeküket, így kiküszöbölve a sikertelen főiskolai vagy egyetemi felvételt (*Mészáros*, 1990). Jelentős azon családok száma is, amelyek több gyermeküket is az iskolába írták. Ez feltételezhetően köszönhető egyrészt a politikai légkörnek, másrészt jelzi a szülők elégedettségét a szerzetesi neveléssel szemben. Az elégedettségre további példát az a nem kis számú – tradícióképző – csoport jelenthet, amelybe azok a diákok tartoznak, akik a későbbiekben gyermekeiket is ebbe az iskolába járták.

1. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban (1950–1990, N=753)

| Gyakoriság (fő) | 1950/51 | 1954/55 | 1960/61 | 1964/65 | 1970/71 | 1974/75 | 1980/81 | 1984/85 | 1989/90 |
|-------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Vezető | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Felsőszintű értelmiségi | 7 | 22 | 16 | 17 | 19 | 20 | 30 | 35 | 36 |
| Középszintű értelmiség | 3 | 1 | 6 | 1 | 1 | 7 | 3 | 8 | 6 |
| Irodai dolgozó | 4 | 8 | 13 | 10 | 13 | 9 | 6 | 9 | 12 |
| Szakmunkás | 26 | 11 | 14 | 22 | 21 | 26 | 18 | 14 | 17 |
| Betanított munkás | 8 | 8 | 6 | 6 | 10 | 6 | 4 | 2 | 8 |
| Segédmunkás | 6 | 2 | 4 | 4 | 5 | 2 | 5 | 2 | 2 |
| Mezőgazdasági fizikai | 39 | 14 | 12 | 15 | 6 | 5 | 3 | 3 | 1 |
| Önálló | 4 | 3 | 1 | 3 | 1 | 1 | 0 | 3 | 2 |
| Inaktív | 3 | 11 | 8 | 3 | 3 | 4 | 11 | 6 | 6 |
| Összesen | 101 | 80 | 80 | 81 | 79 | 80 | 80 | 82 | 90 |

Megjegyzés: A kiemelés minden egyes évfolyamon a legmagasabb számú munkajelleg-csoportot mutatja.

A gimnázium társadalmi háttere országos viszonylatban

Ha megvizsgáljuk, hogy a pannonhalmi gimnáziumba a különböző társadalmi státusú szülők milyen arányban írátták gyermekeiket (1. táblázat), megállapítható, hogy a felsőszintű értelmiségi réteg – mely az egyik legnagyobb gimnáziumot igénybe vevő csoport – az országos aránnyal (Andorka és Simkus, 1983) közel megegyező szinten reprezentált.

A vezetők csoportján belül el kell különíteni a politikai elitet, mivel a kutatás egyik célja annak cáfolata, hogy a pártvezetők gyermekei is tanultak a pannonhalmi gimnáziumban. Valuch (2005. 121. o.) definíciója alapján elitnek tekinthetők azok, akik „személyes szinten tartós befolyással rendelkeznek a társadalom ügyeinek intézésében; akik a társadalom működtetésében fontos szerepet betöltő komplex szervezetek vezetői közé tartoznak, akik döntéseikkel vagy véleményükkel képesek a társadalmi újratermelés folyamatának befolyásolására”. Azonban e kutatás szempontjából a politikai elit kiszűrése volt a cél, nem a gazdasági vagy a tudáselit feltérképezése. Ezért szerencsésebb, ha most nem konvencionális értelemben használjuk az elit fogalmát, és azon belül megpróbáljuk elkülöníteni a pártvezetőket, akik alatt most a Központi Bizottság tagjait és a korszak jellegadó politikai személyiségeit értjük.

Andorka (1995) a hatalmi elit tagjainak számát 10 000-nél kevesebbre becsüli, ezen kevés számú csoport aránya a mintában (1. táblázat és 1. ábra) mindössze tíz fő. 1964-ig kilenc fő (bírók, katonatisztek és egy államügyész), 1964 után egy bíró. Ugyan ezen foglalkozások a vezetők kategóriájába sorolhatók és tartós befolyással is rendelkeztek a társadalom ügyeinek intézésében, ám semmiképpen nem tekinthetők a pártot vagy annak politikáját befolyásolni képes foglalkozásoknak. Ezek alapján kijelenthető, hogy a pártot vezetők gyermekei nem tanultak a pannonhalmi gimnáziumban a vizsgált időszakban. Annak megállapítása, hogy volt-e olyan szülő, aki lakóhelyén a politikai elithez tartozott megyei pártbizottsági tagként vagy tanácselnökként, az anyakönyvek alapján nem lehetséges. Másrészt, az országos pártvezetők és az alsóbb politikai szereplők között jelentős funkcionális különbségek voltak. A II. világháborút követő nagymértékű elitcsere jól érzékelhető. A marginalizálódást jelzi a korábban földbirtokos vagy arisztokrata származású diákok viszonylag magas száma, ami egyben ezen csoportok iskoláztatási lehetőségeinek beszűkülését is példázza.

A középszintű értelmiségi réteg és az irodai dolgozók csoportja az átlagoshoz képest alulreprezentált. A szak-, a betanított és a segédmunkás gyermekek esetében nem volt általános az érettségi megszerzése, azonban a pannonhalmi gimnáziumban a diákság tekintélyes csoportját képezték az e csoportokból származó gyermekek, ahogyan – a jelentős mértékű visszaesés ellenére is – kimagasló a mezőgazdasági fizikai dolgozó szülők aránya is. Az inaktívak aránya az átlagos értékkel megegyező. A munkajelleg-csoportok érettségizettség arányával (*Ferge*, 1969) megegyező képet csak az utolsó vizsgált, 1990-es tanévben tapasztalhatunk.

A jelentős mértékű mobilitás következményében lezajlott társadalom-szerkezeti változások nyomait (*Andorka*, 1992) az intézmény diákságának esetében vizsgálva (1. táblázat) látható, hogy a vezető és az értelmiségi csoportok számának gyarapodásával azonos képet mutat az iskola diákságának aránya. A szellemi munkát folytató középszintű értelmiségi szülők arányának növekedése is érzékelhető a diákság összetételének változása alapján, azonban a gyarapodás mértéke kisebb, mint a társadalmi mobilitásé. A szak-, a betanított és a segédmunkások számában növekedés nem mutatható ki az iskolát felhasználó szülők körében, ugyanakkor a mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése igen.

Az iskola vonzáskörzetének vizsgálata

Az iskola vonzáskörzetének megállapításának módszertani alapja *Böjtös* (2000) tanulmánya, amelyben a diákok lakhelyét tízévenként rögzítette. Az anyakönyvek alapján nem alkothatunk képet a politikai légkör eredményeként bekövetkezett esetleges kitelepítésekről, vagy önkéntes lakhelyváltoztatásról, érdemes azonban megvizsgálni, hogy az iskolafelhasználó szülők az ország mely részéről írták be gyermekeiket az iskolába.

2. táblázat. Az iskola vonzáskörzete megyénként (1950–1990, N=426)*

| Megye | Fő | Százalék |
|------------------------|----|----------|
| Bács-Kiskun | 17 | 3,99 |
| Baranya | 11 | 2,58 |
| Békés | 2 | 0,46 |
| Borsod-Abaúj-Zemplén | 10 | 2,34 |
| Csongrád | 6 | 1,40 |
| Fejér | 20 | 4,69 |
| Győr-Moson-Sopron | 67 | 15,72 |
| Hajdú-Bihar | 4 | 0,93 |
| Heves | 14 | 3,28 |
| Jász-Nagykun-Szolnok | 3 | 0,70 |
| Komárom-Esztergom | 20 | 4,69 |
| Nógrád | 4 | 0,93 |
| Pest | 31 | 7,27 |
| Somogy | 25 | 5,86 |
| Szabolcs-Szatmár-Bereg | 17 | 3,99 |
| Tolna | 6 | 1,40 |
| Vas | 23 | 5,39 |
| Veszprém | 44 | 10,32 |
| Zala | 31 | 7,27 |
| Budapest | 71 | 16,66 |

*Forrás: (Bójtós, 2000. 23. o.)

Az adatok alapján (2. táblázat) az iskola vonzáskörzete az egész országot lefedte, de leginkább a Dunántúlra és Pest megyére terjed ki. A legtöbb diák nem Győr-Moson-Sopron megyéből – amely átlagosan 15%-át adta az iskola diákjainak –, hanem Budapestről járt a gimnáziumba. A fővárosból átlagosan az iskola közel 17%-a érkezett tanévenként. A Dunántúlról, Veszprém megyéből jártak a legtöbben, a legkevesebben Tolna megyéből, a szomszédos megyék közül Komárom-Esztergom megyéből érkezett a legkevesebb diák. Magas a győri diákok száma is annak ellenére, hogy ott működhetett a másik bencés gimnázium az országban. A gimnázium bentlakásos jellegéből adódóan a bejáró diákok aránya nagyon alacsony, és ez lehet az egyik magyarázata a kiemelkedő számú győri tanulónak is. Valamint annak, hogy még azokból a megyékből is sok diák érkezett Pannónhalmára, ahol működhetett másik katolikus iskola a diktatúra évtizedei alatt. A legtöbb tanulót Siófok, Tata, Balatonfüred, Keszthely, Veszprém, Székesfehérvár, Kaposvár, Szombathely, Miskolc és Nyíregyháza adta. Legkevesebben az ország déli és keleti megyéiből érkeztek, aminek a magyarázata a nagy földrajzi távolság lehet, valamint, hogy ez az ország legprotestánsabb területe.

Kimagasló a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből a gimnáziumba járók száma, melynek egyik oka a görögkatolikus papok gyermekeinek magas száma lehet, akiknek a szü-

lei ebben a térségben teljesítettek szolgálatot (*Bőjtös*, 2000). Viszonylag magas a Szabolcs megyei Pócspetriből⁵ érkezett diákok száma is, aminek egyik magyarázatát a társadalomnak a politikai változásokra adott védekező mechanizmusaként értékelhetjük. A szomszédos országokból – Szlovákiából, Romániából – érkező külföldi diákok száma nem túl magas, ám jelzi az iskola határokön átívelő vonzáskörzetét.

Összegzés és kitekintés

A kutatás célja az volt, hogy az iskola anyakönyvei alapján feltárja a szocializmus időszakában a szülők társadalmi státusát, beiskoláztatási stratégiáikat, az iskola vonzáskörzetét, és megvizsgálja, hogy a gimnázium mely társadalmi csoportok körében volt népszerű. Továbbá meg kívántam cáfolni azt a megállapítást, miszerint még a pártvezetők gyermekei is Pannonhalmára jártak.

A kutatás eredményei alapján a Pannonhalmi Bencés Gimnázium a politikai diktatúra időszakában hiánypótló intézményként működhetett. Ezt a szerepet a szocialista kultúrpolitika szánta az iskolának, és ebben a szerepben a lehetőségekhez mérten helytállt. A történelmi események hatásai és a társadalom szerkezetében történt változások is kitapinthatóvá váltak az anyakönyvek vizsgálata alapján. A különféle társadalmi rétegek gyermekei nagyjából az országos átlagnak megfelelő arányban jártak az intézménybe, azonban a Horthy-korszak elitjére az iskola jelentős felhasználó csoportjaként tekinthetünk, a vallásos nevelést igénylő szülőkkel egyetemben. Ez egyrészt a politika akaratának megfelelően történt, ami a II. világháború előtti elit iskoláztatását és újratermelését jelentős mértékben korlátozva ugyan, de mégis engedélyezte és azt a felekezeti iskolákra bízta. Ebből kifolyólag alakulhatott ki az iskola körül országos vonzáskörzet, már közvetlenül az újraindulást követő években. A szülők iskoláztatási motivációját egyrészt a politika, másrészt a vallásosság határozta meg. Igazolódott azon felvetésem, miszerint nem tanultak a pártvezetők gyermekei a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban a szocializmus időszakában.

Irodalom

Andor Mihály (2001): Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. *Educatio*, **10**. 1. sz. 15–30.

Andorka Rudolf (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.

⁵ 1948. június 3-án Pócspetriben – a jelentős katolikus zárandokhelytől, Máriapóctól két és fél km-re fekvő településen – a falu lakossága a községháza előtt az iskolák államosítása ellen tiltakozott. A tüntető tömegben támadt zúrzavart a kirendelt rendőrök puskatussal próbálták megfékezni, azonban ez egyikük életébe került. A koncepció per során a gyilkosság vádlottját, a volt segédjegyzőt – aki vallomásaiban a település plébánosát nevezte meg felbujtójaként – halálbüntetésre, a felbujtóként elítélt plébánost életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték (*Ember*, 1982; *Kiszely*, 2000). Ez által lett a „Pócspetrihez kötődő terror és koncepció per a falusi terek megszállásának szimbóluma” (*Kovács*, 2009. 41. o.).

- Andorka Rudolf és Albert Simkus (1983): Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statistikai Szemle*, **61.** 6. sz. 592–612.
- Andorka Rudolf (1992): Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940-1990. *Statistikai Szemle*, **70.** 4–5. sz. 301–325.
- Andorka Rudolf (1995): A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. *Statistikai Szemle*, **73.** 2. sz. 101–120.
- Balogh Margit és Knausz Imre (1988): Az iskolák államosítása 1948-ban. *Párttörténeti Közlemények*, **34.** 2. sz. 40–83.
- Balogh Margit (2008a): „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest. 49–60.
- Balogh Margit (2008b, szerk.): *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*. METEM, Budapest.
- Blaskó Zsuzsa (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, **11.** 2. sz. 3–27.
- Bójtös Zsuzsanna (2000): Egyházi gimnáziumok vonzáskörzet-vizsgálata 1950-től napjainkig. Szakdolgozat. PBFL kéziratára. A Pannonhalmi Gimnázium iratai.
- Coleman, J. S. (1988/1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György és Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 11–44.
- Drahos Péter (1992): Katolikus iskolák az államosítás után. *Educatio*, **1.** 1. sz. 46–64.
- Ember Judit (1982): Pócspetri. Dokumentumfilm.
- Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Gárdonyi Máté (2008): Túlélés – együttműködés – ellenállás. A Katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában”. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest. 149–157.
- Gereben Ferenc (é. n.): Egy diákközösség útja – szociológiai megközelítésben. PBFL kéziratára. A Pannonhalmi Gimnázium iratai. Kézirat.
- Kabai Imre (2006): *Társadalmi rétegződés és életesemények*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Karády Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon, 1867–1945. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest.
- Kemenes László (1988): A mai katolikus középiskolák. In: Turányi László (szerk.): *Magyar Katolikus Almanach*. Szent István Társulat, Budapest. 258–275.
- Kiszely Gábor (2000): *ÁVH – Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest.
- Kovács József (2009): A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953). *Aetas*, **24.** 4. sz. 32–47.
- Kozma Tamás (2005): Egyházi iskolák – Interkulturális nevelés. *Educatio*, **14.** 3. sz. 465–474.
- Lengvári István (2001): A Pécsi Ciszterci gimnázium tanulói 1851–1911. *Korall*, **2.** 3–4. sz. 145–155.
- Mészáros István (1990): *Iskola Szent Márton hegyén*. Pannonhalmi Bencés Gimnázium, Pannonhalma.
- Mészáros István (1994): *...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945-1956*. Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1995): *...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1975-1990*. Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (1999): Vallásos nevelés 1949 előtt. *Magyar Pedagógia*, **99.** 4. sz. 389–412.
- Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalong és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Katolikus nevelés a politikai diktatúra oktatási rendszerében – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950–1990)

- Nagy Péter Tibor (2007): A Nappali és felnőtt középiskolai érettségivel rendelkezők aránya a rövid huszadik században. *Magyar Pedagógia*, **107**. 2. sz. 123–139.
- Orbán Annamária és Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, **3**. 2. sz. 55–70.
- Pelles Tamás (2000): A pannonhalmi olasz gimnázium. *Iskolakultúra*, **10**. 11. sz. 63–70.
- Pusztai Gabriella (1996): Kimaradt generációk. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, **7**. 3–4. sz. 155–165.
- Pusztai Gabriella (2008): *A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Somorjai Ádám (1996): A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata 1983-ig. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, **7**. 1–2. sz. 137–148.
- Szalai Béla (2009): *Mozaikok, Pannonhalma, 1956*. Szerzői kiadás, Budapest.
- Szalai János (1988): A papi utánpótlás. In: Turányi László (szerk.): *Magyar Katolikus Almanach*. Szent István Társulat, Budapest. 147–156.
- Tomka Ferenc (2005a): *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynökkérdés*. Szent István Társulat, Budapest.
- Tomka Miklós (2005b): A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. *Educatio*, **14**. 3. sz. 492–501.
- Ugrai János (2011): Vargabetűk az iskolában. A kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről. *Korall*, **12**. 46. sz. 87–113.
- Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Veres Judit (1970): A magyar iskolarendszer fejlődésének vázlata, 1945-1969. *Magyar Pedagógia*, **70**. 2. sz. 143–169.

Csejoszki Mihály

ABSTRACT

MIHÁLY CSEJOSZKI: CATHOLIC SCHOOLING IN THE EDUCATION SYSTEM OF HUNGARY'S
POLITICAL DICTATORSHIP: A SOCIO-EDUCATIONAL STUDY OF THE BENEDICTINE GRAMMAR
SCHOOL AT PANNONHALMA

During the era of political dictatorship in Hungary, significant changes took place within the structure of society, which also affected education, as evidence shows. In the second half of the 20th century, the Hungarian Communist Party attempted to 'nationalize' society according to its own goals and interests. Religious persecution formed a part of this effort, which aimed to disengage the churches from society; moreover, education was subordinated to the dissemination of 'scientific materialism'. Under socialism the education system of the dictatorship barely met the demands of religion and of parents who preferred religious education, and the handful of denominational institutions suffered significant drawbacks in the competition among schools. Nevertheless, these schools managed to cope with this situation effectively. The aim of this study was to observe and identify the role of the Benedictine Grammar School at Pannonhalma within the socialist educational and social system based on school records. It can be stated on the grounds of the analysis that the school's primary intake comprised members of social classes persecuted and oppressed by the dictatorship. This institution clearly drew on the social and political elite of the Horthy era (1920–1944) and on parents demanding religious education while undertaking all of its 'disadvantageous' consequences. Accordingly, the motivations for enrolment at Pannonhalma were determined by the political environment, on the one hand, and by the demand for religious education, on the other. Therefore, the school attracted pupils from the whole country, thus explaining the diverse social background of the parents whose children were enrolled there, which differed from the national average. Furthermore, attempts aimed at eliminating the Horthy-era social model could be detected during the research as well. Moreover, the common perception that 'even the children of party leaders went to Pannonhalma' is refuted.

Magyar Pedagógia, **112**. Number 3. 149–166. (2012)

Levelezési cím / Address for correspondence: Csejoszki Mihály, Pannonhalmi Bencés Gimnázium, Egyházzenei Szakközépiskola és Kollégium, H-9090 Pannonhalma, Vár 1.